

## ԱՄՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱՀԱՎԱՔ ԽՈՒՄԲԸ (THE INQUIRY) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐՈՒՄ (1917-1919 թթ.)

**Հանգուցային բառեր.** Վուդրո Վիլսոն, ԱՄՆ, The Inquiry, Առաջին աշխարհամարտ, Փարիզի խաղաղության վեհաժողով, Խաղաղության Բանակցությունների Ամերիկյան Հանձնաժողով, Օսմանյան կայսրություն, Հայկական հարց, Արևմտյան Հայաստան, վեց հայկական նահանգներ, Կիլիկիա, Միջերկրական ծով, Սև ծով, Հայաստանի պետություն, Պողոս Նուբար, 14 կետեր, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Կոնգրես, Ազգերի լիգա, Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցներ, Էդուարդ Հաուզ, Ֆրանկ Ֆրոստ Աբոտ, Միացյալ Թագավորության վարչապետ Դեյվիդ Լոյդ Զորջ:

1917 թվականի սեպտեմբերին ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնը ստեղծեց պետական փաստահավաք խումբ (The Inquiry), որի կազմում էին Միացյալ Նահանգների տարբեր ոլորտների լավագույն մասնագետները: Խմբի նպատակն էր՝ մանրակրկիտ ուսումնասիրություններ կատարել, որոնք պետք է օգտագործվեին Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո կայանալիք խաղաղության վեհաժողովում:<sup>1</sup>

Խմբի 21 անդամները Փարիզի խաղաղության վեհաժողովի (1919 թվականի հունվար) ամերիկյան պատվիրակության (Խաղաղության բանակցությունների ամերիկյան հանձնաժողով) մասը կազմեցին: Վեհաժողովը

գլխավորում էր նախագահ Վուդրո Վիլսոնը:

Միացյալ Նահանգների կառավարական փաստահավաք խումբը հատուկ ուշադրություն էր դարձնում Հայաստանին և Հայկական հարցին, որը բխում էր հայ-ամերիկյան այն սերտ կապերից, որոնք 19-րդ դարի ընթացքում հաստատվեցին Արևմտյան Հայաստանում գործող ամերիկացի միսիոներների շնորհիվ: Բազմաթիվ ամերիկացի միսիոներներ 1915-1917 թթ. ընթացքում Արևմտյան Հայաստանում դարձան հայոց ցեղասպանության սկանալիտներ և նրանց մանրամասն զեկուցումները տեղ գտան «The Inquiry»-ի հազարավոր էջերից բաղկացած փաստաթղթերում:

1. Ինչպես պաշտոնապես նշվում էր ԱՄՆ-ի կառավարության փաստահավաք խմբի կողմից, «The Inquiry» նպատակն էր «ապահովել տվյալներ, որոնք (ամերիկյան պատվիրակներին) կարող են պետք գալ խաղաղության վեհաժողովի բանակցությունների ժամանակ»: Inquiry doc. 889, «Report on the Inquiry: Its Scope and Method», March 20, 1918, in National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 256.

«The Inquiry»-ն՝ իբրև Միացյալ Նահանգների կառավարության փաստահավաք խումբ, իր հիմնական խնդիրների մեջ էր ներառում Օսմանյան կայսրության տրոհումը և Հայաստանի պետության սահմանազատումը:<sup>1</sup>

«The Inquiry»-ն տարբեր երկրների համար կազմեց համապատասխան առաջարկներ, որոնց վերաբերյալ իրենք կատարել էին մանրակրկիտ հետազոտություններ և ներկայացրել եզրակացություններ: Փաստահավաք խումբը նաև կատարեց ետպատերազմյան նորաստեղծ երկրների սահմանազատման առաջարկներ: Այդ երկրների կազմում էր նաև Հայաստանը:

1918 թվականի հունվարի 8-ին նախագահ Վուդրո Վիլսոնը «The Inquiry»-ի ուսումնասիրության հիման վրա Կոնգրեսի համատեղ նիստին ներկայացրեց իր ուղերձը, որը, ելնելով այդտեղ նշված 14 հիմնական կետերից, հայտնի դարձավ, «14 կետեր» անվամբ: Այն հստակեցնում էր ԱՄՆ պատերազմի նպատակները և նշում այն ետպատերազմյան աշխարհակարգը, որի համար պայքարում էր Միացյալ Նահանգները: Այս հայտնի ելույթը այդ ժամանակ դարձավ ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնարար բնութագրիչներից մեկը և նույնիսկ ընդուն-

վեց պարտված կենտրոնական ուժերի ղեկավարների կողմից, որոնք փորձում էին պատերազմի ավարտից հետո իրենց համար բարենպաստ խաղաղության պայմանագրեր կնքել:<sup>2</sup>

Իր «14 կետերի»<sup>3</sup> ծրագրով Վիլսոնը էապես հաստատեց Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ԱՄՆ-ի համաշխարհային տերություն դառնալու իրողությունը: 14 սկզբունքներից բաղկացած «խաղաղության ծրագիրը» իր պարզությամբ և մեծահոգությամբ վաստակեց եվրոպական հասարակական կարծիքի աջակցությունը: Այստեղ նոր աշխարհակարգի կառուցման համապատկերում ժողովրդավարության անվտանգությունն ապահովելու համար Վուդրո Վիլսոնը առաջադրում էր «հավաքական անվտանգության» սկզբունքը: Դրա իրականացմանն էլ պետք է միտված լինեն «Ազգերի լիգա» համաշխարհային կազմակերպության ստեղծումը և գործունեությունը: Ըստ էության, Վիլսոնի գաղափարները պետք է վերածվեին համաշխարհային կառավարության (Ազգերի լիգա) համարժեք կառույցների, որոնց 19-րդ դարում ձևավորված արտաքին քաղաքականության արդյունքում մեկուսացման ավանդույթներով ապրող ամերիկյան ժողովուրդը, հասարակական և քաղաքական

1. Inquiry doc. 889, "Report on the Inquiry: Its Scope and Method," March 20, 1918, in NARA, RG 256, էջ 36:
2. Woodrow Wilson, In Our First Year of War: Messages and Addresses to the Congress and the People, March 5, 1917, to January 8, 1918, "The Terms of Peace," Harper & Brothers Publishers, New York, 1918, էջ 150-161.
3. «14 կետեր»-ում նախագահ Վիլսոնը պահանջում էր համաշխարհային բաց դիվանագիտություն: Գաղտնի պայմանագրերը, ինչպիսիք էին Սայքս-Պիկո և նման պայմանագրերը պետք է արգելվեին: Պետք է տեղի ունենար եվրոպական տերությունների կողմից վարվող գաղութատիրական քաղաքականության վերանայում և հաշվի առնվեին գաղութների բնիկ բնակչության շահերը: Ըստ այս Վիլսոնյան սկզբունքների՝ ազգերի ինքնորոշման իրավունքը համարվում էր գերակա:

միտքը դեռևս պատրաստ չէին:<sup>1</sup>

12-րդ կետը նշում էր, որ Օսմանյան կայսրության փոխարեն պետք է ստեղծվեն նոր պետական միավորներ: Թուրքաբնակ տարածքները պետք է կազմեն իրենց առանձին պետական միավորները, իսկ «մյուս ազգությունները, որոնք այժմ գտնվում են թուրքական իշխանության տակ, վստահաբար պետք է սեփական անվտանգության երաշխիք ունենան, ինչը նրանց ինքնավար եղանակով՝ առանց որևէ բռնության զարգանալու հնարավորություն կտա»: Հավելվում էր նաև, որ Դարդանեղ (նեղուց) պետք է բաց լինի բոլոր երկրների նավերի համար և առևտրի ելք ու մուտք ունենա:

ԱՄՆ նախագահի խորհրդատու գնդապետ Էդուարդ Հաուզը պաշտոնական բացատրություն տվեց և մանրամասնեց բոլոր կետերը, ի թիվս դրանց՝ նաև 12-րդ կետը, որ վերաբերում էր Հայկական հարցին:

Գնդապետ Հաուզը պարզաբանում էր, որ «Անատոլիան» (նկատի ուներ Փոքր Ասիան) «պետք է պահպանվի թուրքերի համար»: Նրա ծովափնյա մասերում, որտեղ հույները գերակայում էին, պետք է հաստատվեր հատուկ միջազգային վերահսկողություն. հնարավոր էր, որ դա իրագործելու համար Հունաստանին տրվեր միջազգային մանդատ:

Ինչ վերաբերում էր Հայաստանին, ապա «նա պետք է ստանա (Կիլիկիայում) Միջերկրական ծովափնյա նավահանգիստ, և դրվի տերություններից մեկի հովանու ներքո: Թերևս Ֆրանսիան ցանկանա ստանձնել այս հովանավորությունը, սակայն հայերը նախընտրում են Մեծ Բրիտանիային»:

Գնդապետ Հաուզը հավելում էր, որ Մեծ Բրիտանիան և Ֆրանսիան արդեն որոշել են Սիրիայի մանդատը տալ Ֆրանսիային: Մեծ Բրիտանիան լավագույն թեկնածուն է Պաղեստինի, Միջագետքի և Արաբիայի մանդատները ստանալու համար: Նա նշում էր, որ Փոքր Ասիայում մանդատների հաստատման վերաբերյալ բոլոր մանրամասները պետք է հաստատագրվեն պատերազմից հետո ստորագրվելիք խաղաղության պայմանագրում:

Դեռ 1917 թվականի նոյեմբերի 20-ին Միացյալ թագավորության վարչապետ Դեյվիդ Լոյդ Ջորջը տեղեկացրեց Էդուարդ Հաուզին, որ Մեծ Բրիտանիայի պատերազմի նպապատակներից է տիրանալ Գերմանիայի աֆրիկյան գաղութներին, բրիտանական հովանու ներքո հաստատել անկախ Արաբիա, Պաղեստինը տալ սիոնականներին, որը կլինի բրիտանական կամ ամերիկյան հովանու ներքո, ինչպես նաև, Ամերիկյան հովանու ներքո ստեղծել անկախ Հայաստան, իսկ Կ. Պոլիսը,

1. Ելնելով արտաքին քաղաքականության մեջ մեկուսացվածությունից, որ դեռևս գալիս էր 19-րդ դարից, ԱՄՆ-ի Կոնգրեսը, որը գտնվում էր ժողովրդավար (դեմոկրատ) նախագահ Վուդրո Վիլսոնին հակադիր հանրապետականների գերիշխանության տակ, մերժեց Վերսալի խաղաղության պայմանագրի (1919 թ. հունիսի 28-ին) վավերացումը: Այն Կոնգրեսում մերժվեց երկու անգամ՝ 1919 թ. նոյեմբերի 19-ին և 1920 թ. մարտի 19-ին, Վերսալի պայմանագրի մերժումով նաև (1919 թ. նոյեմբերի 19-ի) մերժվեց ԱՄՆ Ազգերի լիգային անդամակցումը և, մասնավորապես, Հայկական հարցի համար ցավալի փաստ. մերժվեց (1919 թ. հունիսի 1-ին) ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատի ընդունումը, որը Դաշնակիցների Գերագույն խորհրդի պահանջով նախագահ Վիլսոնը 1920 թվականի մայիսի 24-ին վավերացման համար ներկայացրել էր Կոնգրեսին:

Բոսֆորի և Դարդանելի նեղուցները պետք է վերածվեն միջազգային չեզոք գոտու:<sup>1</sup>

Ըստ «The Inquiry»-ի՝ ազգային փոքրամասնությունները, որոնք նոր ձևավորվող ազգային պետությունների մաս էին կազմում, պետք է միջազգային երաշխիքներով պաշտպանվեին: Կարևոր երկաթգծերը, որոնք տարբեր երկրամասերն իրար էին կապում, պետք է ազատ լինեին միջազգային ճամփորդության համար և պետք է հաստատվեր, այսպես կոչված, «բաց դռան» քաղաքականություն, որը նշանակում էր, որ Միացյալ Նահանգները, ինչպես մյուս երկրները, պետք է տարածաշրջանում ազատ առևտուր ծավալելու իրավունք ունենային և որևէ այլ տերություն իրավունք չուներ մենաշնորհներ հաստատելու և դրանով սահմանափակելու կամ արգելելու մյուսների իրավունքները և առևտրական կապերի հնարավորությունները:<sup>2</sup>

1918 թ. մարտի 2-ին, «The Inquiry»-ի անդամ Ֆրանկ Ֆրոստ Աբոտը փաստահավաք խմբի մասնագետների կողմից կազմված զեկուցումները խմբագրեց «Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցների համադրման» մեջ:<sup>3</sup>

Նախապես առաջարկվում էր Արեւմտյան Հայաստանում (վեց հայկական նահանգները, ինչպես նաև Տրապի-

զոնի նավահանգիստը և ելք դեպի Սև ծով) ստեղծել ինքնավար հայկական պետություն, իսկ Կիլիկյան Հայաստանում (հիմնականում Ադանայի նահանգ) երկրորդ հայկական պետությունը, և Մերսին ու Ալեքսանդրետ նավահանգիստներով ելք դեպի Միջերկրական ծով: Նշվում էր, որ Պողոս Նուբարը պաշտպանում էր այս երկու հայկական միավորների ընդգրկումը մեկ հայկական պետության մեջ:<sup>4</sup> Նշվում էր նաև, որ Մեծ Հայքի տարածքում ավելի դժվար կլինի ապահովել եվրոպական կամ ամերիկյան պաշտպանության և խնամակալության հարցը, սակայն Կիլիկյան Հայաստանում Միջերկրական ծովի շնորհիվ այդ հարցը կարող է ավելի հեշտ լուծվել:

Ի վերջո հաղթեց «The Inquiry» անդամների «Միացյալ Հայաստանի» ստեղծման գաղափարը, որը նշանակում էր Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանների ընդկգրումը մեկ ամբողջական հայկական պետության մեջ՝ ելքով դեպի Սև և Միջերկրական ծովեր: Միացյալ Նահանգների փաստահավաք խմբի սույն առաջարկն ամերիկյան կառավարության պատվիրակության կողմից 1919 թ. պաշտոնապես ներկայացվեց Փարիզի խաղաղության վեհաժողովում:<sup>5</sup>

1. Foreign Relations of the United States (FRUS), 1917, Volume I, Supplement 2, The World War, Document 370, Reports of the American mission to Great Britain and France—The Inter-Allied Conference, November 29–December 3, 1917, Report of the Special Representative of the United States Government (House).
2. Գնդապետ Հաուզի «14 կետերի» մանրամասն բացատրությունը տես FRUS, 1918, Supplement 1: The World War, Vol. 1, էջ 405–413:
3. Inquiry doc. 687, “Co-ordination of Reports on Armenia” by F. F. Abbot, March 2, 1918, in NARA, RG 256.
4. Նույն տեղում, էջ 1:
5. David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris, with Documents*, vol. 4, Appeal Printing Company, New York, 1924, Document 246, էջ 219:

## THE INQUIRY'S QUEST TO SOLVE THE ARMENIAN QUESTION: 1917-1919

**GEVORG NAZARYAN**

Historian

At the end of 1917 an official U.S. government body, known as *The Inquiry*, was created in order to prepare documents for the peace negotiations that were to follow World War I. *The Inquiry* was composed of around 150 academics and was directed by the presidential adviser Edward House. The suggestions made by the research body were incorporated into President Woodrow Wilson's famous "Fourteen Points" which he delivered in the U.S. Congress on January 8<sup>th</sup>, 1918, defining the war aims of the United States during World War I and suggesting possible peace terms that would follow the Great War. Point 12 of the "Fourteen Points" proclaimed that non-Turkish nations (which included

Armenia) of the Ottoman Empire, should be given an opportunity for "autonomous development," and accordingly *The Inquiry* was also tasked with defining the boundary of the future State of Armenia. In 1918 a number of reports were prepared by the research group which proposed the territory for the State of Armenia which extended from the Black Sea to the Mediterranean Sea, covering mostly Armenian Highland and the coastal areas of the above noted seas. Members of *The Inquiry* also suggested a union of the above noted territory with Eastern Armenia, a scheme that was officially presented in 1919 during the Paris Peace Conference by the American delegation.

## УСИЛИЯ АМЕРИКАНСКОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ГРУППЫ «THE INQUIRY» В РАЗРЕШЕНИИ АРМЯНСКОГО ВОПРОСА (1917-1919 гг.)

**ГЕВОРГ НАЗАРЯН**

Историк

В конце 1917 года была основана американская государственная исследовательская группа «The Inquiry», которая подготовила документы для американской делегации, участвующей в мирной конференции, состоявшейся после Первой Мировой Войны. В состав исследовательской группы вошло 150 учёных, руководителем группы был советник президента США Эдвард Хауз. Предложения, представленные исследовательской группой, вошли в проект мирного договора, завершающий Первую Мировую Войну, проект был представлен президентом США Вудро Вильсоном на Конгрессе 8 января 1918 года. 12-й пункт проекта гласил, что не турецкие территории Осман-

ской Империи, куда входила Армения, должны получить возможность «автономного развития», и группа получила задание установить границы будущего государства Армения. В 1918 году «The Inquiry» подготовила целый ряд докладов с предложением установления границ будущего государства Армения от Чёрного до Средиземного морей, сюда в основном входило Армянское Нагорье и прибрежные территории данных морей. Группа также предложила объединение вышеуказанных территорий с Восточной Арменией, нечто, что впоследствии было официально предложено на Мирной Парижской Конференции в 1919 году американской делегацией.